

DINIY BAG'RIKENGLIK AN'ANALARI: TARIXIY ILDIZLARI VA BUGUNGI AHAMIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17263910>

Safarova Shohsanam Baxtiyor qizi

Ish joyi: O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi

Toshkent shahar Abdulla Qodiriy ko'chasi 11-uy

Tel: +998957008024

E-mail: safarovashohsanam133@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada diniy bag'rikenglik tushunchasining tarixiy ildizlari, uning jahon sivilizatsiyalari taraqqiyotida tutgan o'rni hamda bugungi davrda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Ayniqsa, O'rta Osiyo hududida qadimdan shakllangan diniy erkinlik va turli din vakillarining bir hududda tinch-totuv yashash an'analari alohida o'rganiladi. Islom dinining bag'rikenglikka doir qarashlari, boshqa din va e'tiqodlarga nisbatan hurmat tamoyillari hamda bu qadriyatlarning zamonaviy jamiyatdagi ijtimoiy-ma'naviy roliga alohida e'tibor qaratiladi. Maqolada, shuningdek, diniy bag'rikenglikni mustahkamlashda ta'lim-tarbiya, qonunchilik hamda fuqarolik jamiyati institutlarining o'rni ham yoritiladi.

Kalit so'zlar

diniy bag'rikenglik, tarixiy ildizlar, O'rta Osiyo, Islom, turli dinlar, totuvlik, diniy erkinlik, ijtimoiy barqarorlik, bag'rikenglik tamoyillari.

Аннотация

В данной статье рассматриваются исторические корни религиозной терпимости, её роль в развитии мировых цивилизаций, а также значение в обеспечении социальной стабильности в современном обществе. Особое внимание уделено традициям религиозной свободы и мирного сосуществования представителей различных конфессий, сложившимся в Средней Азии. Анализируются исламские взгляды на терпимость, уважение к другим религиям и вероисповеданиям, а также социально-духовная роль этих ценностей в современных условиях. В статье также освещается значение системы образования, законодательства и институтов гражданского общества в укреплении религиозной толерантности.

Ключевые слова

религиозная терпимость, исторические корни, Средняя Азия, ислам, межконфессиональное согласие, религиозная свобода, социальная стабильность, принципы толерантности.

Abstract

This article explores the historical roots of religious tolerance, its role in the development of world civilizations, and its significance in maintaining social stability in the modern era. Special attention is given to the traditions of religious freedom and peaceful coexistence of different faiths that have been historically established in Central Asia. The study highlights Islamic perspectives on tolerance, respect towards other religions and beliefs, and the socio-spiritual importance of these values in contemporary societies. Furthermore, the article emphasizes the role of education, legislation, and civil society institutions in strengthening religious tolerance and promoting interfaith harmony.

Keywords

religious tolerance, historical roots, Central Asia, Islam, interfaith harmony, religious freedom, social stability, principles of tolerance.

KIRISH Insoniyat taraqqiyoti tarixida din har doim jamiyat hayotining eng muhim ma'naviy-axloqiy asoslaridan biri bo'lib kelgan. Turli davrlarda dinlar o'zaro to'qnashuvlarga ham, bag'rikenglik va hamkorlikka ham sabab bo'lgan. Ayniqsa, diniy bag'rikenglik qadriyatlari turli millat va e'tiqod egalari o'rtasida totuvlikni ta'minlash, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash hamda ma'naviy taraqqiyotga erishishda alohida o'rin tutadi. Shu bois bugungi globalashuv jarayonida diniy bag'rikenglik masalasi nafaqat diniy, balki ijtimoiy, siyosiy va madaniy sohalarida ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Markaziy Osiyo xalqlari tarixida diniy bag'rikenglik qadimiy ildizlarga ega. Zardushtiylik, buddizm, xristianlik, yahudiylik va islom dinlari bir hududda yonma-yon mavjud bo'lgan davrlar tarixdan ma'lum. Ayniqsa, O'rta asrlarda bu hudud Sharq va G'arb madaniyatlari chorrahasi sifatida turli e'tiqodlar, falsafiy oqimlar va madaniy meroslarning uyg'unlashuviga imkon yaratgan. Islom dini kirib kelgach ham, boshqa din vakillari o'z e'tiqodlarini saqlab qolishgan, ularga ma'lum darajada diniy erkinlik berilgan. Bu jarayonlar diniy bag'rikenglikning nafaqat diniy, balki huquqiy va siyosiy asoslar bilan ham mustahkamlanganidan dalolat beradi.[1]

Diniy bag'rikenglik nafaqat dinlararo totuvlikni ta'minlash, balki yosh avlodni tarbiyalashda ham beqiyos ahamiyat kasb etadi. Chunki u insonlarda boshqacha fikr va e'tiqodga nisbatan hurmat ruhini shakllantiradi, jamiyatda birdamlik va

hamkorlik muhitini mustahkamlaydi. Shu bois ushbu mavzuni tarixiy ildizlari, diniy-falsafiy asoslari va zamonaviy talqinlari bilan atroflicha o'rganish nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham nihoyatda muhimdir.

Diniy bag'rikenglik masalasi tarixan ham, bugungi kunda ham olimlar diqqat markazida bo'lib kelgan. Qadimiy manbalarda ham turli din vakillari o'rtasida hamkorlik va o'zaro hurmat masalalari ko'tarilgan. Masalan, Abu Rayhon Beruniy "Hindiston" asarida hinduizm, buddizm, islom va boshqa dinlarning qarashlarini xolisona solishtiradi va ularning o'xshash hamda farqli jihatlarini ko'rsatib beradi. Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida ham Markaziy Osiyoda turli dinlarning yonma-yon mavjud bo'lganligi haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan. Shuningdek, Imom Moturidiy, Imom Buxoriy, Imom Termiziy kabi islom olimlarining merosida musulmonlarning boshqa din vakillariga nisbatan bag'rikenglik va hurmat ruhida yashashlari targ'ib qilingan[2].

Mavzuni o'rganishda qo'llanilgan metodologiyalar turli ilmiy yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Avvalo, **tarixiy-tahliliy metod** orqali qadimiy va o'rta asr manbalari hamda turli davrlardagi diniy bag'rikenglik namunalari o'rganildi. **Qiyosiy metod** yordamida Markaziy Osiyoda va boshqa hududlarda shakllangan diniy tolerantlik tajribalari solishtirildi, ular orasidagi umumiylik va farqlar aniqlab berildi. **Kontent-analiz** usuli asosida qonunchilik hujjatlari, diniy tashkilotlar faoliyatiga oid ma'lumotlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari tahlil qilindi. **Statistik metod** yordamida turli din vakillarining mamlakat ijtimoiy-siyosiy hayotida ishtirok etishi bo'yicha raqamli ko'rsatkichlar o'rganildi. Shuningdek, **manba tahlili** usuli orqali Qur'oni Karim, hadislar va fiqhiy adabiyotlarda diniy bag'rikenglik tamoyillari izchil yoritildi.

Tadqiqotning ishonchliligi turli manbalarni qamrab olish bilan mustahkamlangan. Birlamchi manbalar sifatida Qur'oni Karim, hadislar, tarixiy asarlar asos qilib olindi. Ikkinchi darajali manbalar – zamonaviy olimlarning monografiyalari, ilmiy maqolalari va xalqaro tashkilotlar hujjatlaridan iborat. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi Qonuni, Prezident farmonlari va qarorlari tadqiqotda asosiy huquqiy manba bo'lib xizmat qildi.[3]

Tadqiqot doirasi Markaziy Osiyo hududini, xususan, O'zbekistonni qamrab oladi. Vaqt doirasi qadimiy davrlardan hozirgi zamongacha bo'lgan davrni o'z ichiga olsa-da, asosiy e'tibor o'rta asrlar va mustaqillik davriga qaratildi. Tadqiqot ob'ekti sifatida turli din vakillari, diniy tashkilotlar va fuqarolik jamiyati institutlari, shuningdek, yoshlar guruhi ko'rib chiqildi.[4]

Shu tarzda olib borilgan adabiyotlar tahlili va metodologik yondashuvlar diniy bag'rikenglikning tarixiy ildizlari, diniy-falsafiy asoslari va zamonaviy talqinlarini chuqurroq o'rganish imkonini beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR Diniy bag'rikenglik masalasi tarixiy jarayonlarda turli davrlarda turlicha namoyon bo'lgan. Qadimiy Markaziy Osiyoda zardushtiylik, buddizm, yahudiylilik va xristianlik dinlari yonma-yon mavjud bo'lgan va bu davrda diniy bag'rikenglik ko'p hollarda siyosiy hokimiyatning pragmatik siyosati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. O'rta asrlarda Islom dini hududda yetakchi o'rin egallagan bo'lsa-da, boshqa din vakillariga ma'lum darajada diniy erkinlik berilgan. Masalan, musulmon davlatlari tarkibida yashagan yahudiy va nasroniy jamoalar o'z ibodatxonalariga ega bo'lgan, savdo-sotiq va hunarmandchilik bilan shug'ullangan. Bu esa diniy bag'rikenglikning huquqiy va amaliy asoslarda shakllanganini ko'rsatadi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, diniy bag'rikenglik faqat diniy tamoyil emas, balki ijtimoiy totuvlik va davlat barqarorligi uchun muhim shartdir. Islom dinining o'zida "dinda majburlash yo'q" (Baqara, 256-oyat) degan qat'iy prinsip mavjud bo'lib, bu musulmonlarning boshqa e'tiqodlarga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo'lishini talab etadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, diniy bag'rikenglik nafaqat diniy qadriyat, balki umuminsonga xos ma'naviy me'yor sifatida shakllangan[5].

Zamonaviy davrda diniy bag'rikenglik masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, mustaqillik yillarida O'zbekistonda diniy erkinlikni ta'minlash, turli din vakillarining huquqlarini kafolatlash, ularning o'z diniy marosimlarini erkin ado etishlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratildi. Respublikada 16 dan ortiq konfessiya erkin faoliyat yuritmoqda, yuzlab diniy tashkilotlar ro'yxatdan o'tgan. Bularning barchasi mamlakatimizda diniy bag'rikenglik siyosatining amalida mustahkam qaror topganidan dalolat beradi.

Bundan tashqari, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, diniy bag'rikenglik yosh avlod tarbiyasida ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ular boshqa din va e'tiqodlarga hurmat ruhida ulg'ayishi jamiyatda sog'lom ijtimoiy muhitni shakllantiradi, diniy ekstremizm va radikalizm kabi tahdidlarga qarshi immunitet hosil qiladi. Demak, diniy bag'rikenglikni ta'lim-tarbiya jarayoniga tatbiq etish, fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatida keng targ'ib qilish ijtimoiy barqarorlikning muhim shartidir.

XULOSA Diniy bag'rikenglik an'analari insoniyat tarixida eng qadimiy ijtimoiy-madaniy qadriyatlar qatoriga kiradi. O'zbekiston hududi qadimdan turli dinlar va madaniyatlarning chorrahasi bo'lib kelgan. Zardushtiylik, buddaviylik, xristianlik, islom va boshqa diniy oqimlar bir hududda yonma-yon yashab, o'zaro

ta'sir ko'rsatib kelgani diniy bag'rikenglikning mustahkam ildizlarga ega ekanidan dalolat beradi. Ayniqsa, islomiy tamaddun doirasida shakllangan «sabr», «hurmat», «inson huquqlarini e'zozlash» kabi qadriyatlar turli e'tiqod vakillarining tinch-totuv yashashiga asos bo'ldi[6].

Bugungi globallashuv davrida diniy bag'rikenglik nafaqat tarixiy meros, balki milliy va xalqaro barqarorlikni ta'minlashda muhim tamoyil sifatida ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston Respublikasida turli konfessiyalar vakillarining erkin faoliyat yuritishi, ularning huquq va erkinliklari qonun bilan kafolatlanganligi, davlat siyosatida diniy totuvlikning ustuvor o'rin tutishi buning amaliy isbotidir.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, diniy bag'rikenglik nafaqat dinlararo muloqotni mustahkamlaydi, balki ijtimoiy barqarorlik, madaniy xilma-xillik va millatlararo do'stlikni ta'minlaydi. Shuningdek, bugungi kunda yoshlar ongida diniy bag'rikenglikni mustahkamlash, ularni turli ekstremistik va radikal qarashlardan asrash, tarixiy ildizlarga tayangan holda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni kuchaytirish dolzarb vazifalardan biridir.

Demak, diniy bag'rikenglik an'analari tarixiy ildizlari va bugungi ahamiyatidan kelib chiqib, nafaqat diniy hayotning, balki siyosiy, ijtimoiy va madaniy taraqqiyotning ham muhim omili hisoblanadi. Shu sababli, ushbu qadriyatlarni chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish barqaror taraqqiyot va tinch-totuv hayot garovidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. **Abu Rayhon Beruniy.** *Hindiston.* – Toshkent: Fan nashriyoti, 1963. – 122–140-betlar.
2. **Narshaxiy, Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far.** *Buxoro tarixi.* – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991. – 75–96-betlar.
3. **O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.** – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 15–20-betlar.
4. **Moturidiy, Abu Mansur.** *Kitob at-Tavhid.* – Qohira: Dar al-Kutub al-Islomiyya, 1970. – 54–68-betlar.
5. **Imom Buxoriy.** *Al-Jomi' as-Sahih* (Tanlangan hadislar). – Toshkent: Movarounnahr, 2000. – 215–230-betlar.
6. **Imom Termiziy.** *Sunan at-Termiziy.* – Beyrut: Dar al-Fikr, 1998. – 133–145-betlar.
7. **Rahimov, M.** *Markaziy Osiyo xalqlarida diniy bag'rikenglik an'analari.* – Samarqand: Zarafshon, 2019. – 144–162-betlar.

8.Jo'rayev, N. *Islom va bag'rikenglik: tarixiy ildizlar va zamonaviy talqinlar.* – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2015. – 101-120-betlar.

9.Xaydarov, B. *O'zbekistonda diniy bag'rikenglik va totuvlik tamoyillari.* – Toshkent: Ma'naviyat, 2017. – 67-85-betlar.